

УДК 94(477)“195”:378.4:321.64

ВИКРИТТЯ «ОПОЗИЦІЙНОЇ ГРУПИ» В СТАНІСЛАВСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ ІНСТИТУТІ

Олег МАЛЯРЧУК

*Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу,
кафедра суспільних наук,
вул. Карпатська, 15, 76019, Івано-Франківськ, Україна
e-mail: oleg.malyarchuk@gmail.com
DOI: 10.15330/gal.38.199-208
ORCID: 0000-0002-3019-9028*

Андрій БОЙДА

*Карпатський національний університет імені Василя Стефаника,
кафедра історії України і методики викладання історії,
вул. Шевченка, 57, 76000, Івано-Франківськ, Україна
e-mail: boida29serpnia@gmail.com
DOI: 10.15330/gal.38.199-208
ORCID: 0000-0001-7062-1978*

У статті висвітлено діяльність «опозиційної групи», що сформувалася під впливом процесів контрольованої десталінізації радянської політичної системи, рішень XX з'їзду КПРС у середовищі викладачів суспільно-економічних наук (кафедр марксизму-ленінізму, української мови та літератури, російської мови та літератури) Станіславського педагогічного інституту, які відкрито виступили не тільки з критикою сталінізму, але й окремих вад тоталітарного режиму. Доведено, що в політичній сфері СРСР криза торкнулася як керівної верхівки партії та уряду, знайшла відображення в боротьбі за переділ влади, так і внутрішніх конфліктах на рівні радянських наукових працівників області. На прикладі окремих викладачів державного вищого навчального закладу І. Мартиненка, Б. Ляховича, М. Донченка та І. Куриленка простежено трансформацію ідейних поглядів і відповідно службової та наукової кар'єри. Доведено, що вищі наукові установи Української РСР були перетворені на заклади з ідеологічного обслуговування потреб радянської політичної системи.

Ключові слова: *тоталітарний режим, репресії, контрольована десталінізація, XX з'їзд КПРС, Українська РСР, Станіславський педагогічний інститут.*

10 квітня 1956 р. бюро Станіславського обкому комуністичної партії України (КПУ) розглянуло справу про антипартійні виступи окремих викладачів суспільно-економічних наук вузів міста Станіслава. На засідання бюро обкому були запрошені директори вузів, секретарі первинних партійних організацій вузів та завідувачі кафедрами суспільно-економічних наук. З інформацією про роботу наради виступив секретар обкому КПУ Павло Йова. Він дав усебічний аналіз роботи наради, «визнав свої помилки і піддав гострій критиці непартійні виступи товаришів Мартиненка, Донченка, Ляховича, Потоцького, Полякова та Сафронової. Товариші Поляков і Потоцький визнали критику в їх адрес справедливою. Товариші Донченко, Ляхович і Мартиненко відмовились визнати, що їх виступи на нараді носили антипартійний, демагогічний характер». Бюро обкому КП України, «засудивши виступи товаришів Донченка, Мартиненка і Ляховича, як антипартійні, запропонувало первинним партійним організаціям обговорити питання про їх партійність. Разом з тим, бюро обкому КП України доручило партійній організації і дирекції інституту вирішити питання про можливість залишення на роботі в інституті Мартиненка, Донченка і Ляховича»¹.

13 квітня 1956 р. у газеті «Прикарпатська правда» (органі Станіславського обласного і міського комітетів обласної та міської рад депутатів трудящих) опубліковано статтю «Про недооцінку вивчення матеріалів XX з'їзду КПРС. Про серйозні недоліки в організації вивчення матеріалів XX з'їзду КПРС у педагогічному інституті» без авторства (вважати – від редакції газети).

¹ Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). Ф. П–1. Оп. 1. Спр. 1999. Арк. 73–74.

Історіографія проблеми, на перший погляд, висвітлена в науковій літературі. Колективна монографія *«Українське суспільство: історичні нариси»* сфокусована на висвітлення широкого кола питань, пов'язаних з «антирадянщиною» часів системної кризи в СРСР. Автори висвітлюють нові грані в історії України². На основі нових методологічних підходів окреслена проблематика порушується на рівні західноукраїнських областей республіки в монографії *«Соціально-економічні процеси в західному регіоні Української РСР (1964–1991 рр.)»*³. Науковець Богдан Паска присвятив свої публікації дисидентам, які проживали в Івано-Франківську (до 9 листопада 1962 р. – Станіславі), зокрема, відомому художнику Опанасу Заливасі⁴. Окрема стаття Василя Марчука та Богдана Максимця присвячена життєвому шляху незламного борця за незалежність України Ярославові Лесіву⁵ та інших. Мало відомим для наукової спільноти залишається напрям досліджень пов'язаних з безпосередніми процесами в середовищі партійної номенклатури та її взаємовідносинам з науковими працівниками на рівні західноукраїнських областей.

Мета дослідження – на основі архівних матеріалів і періодики простежити еволюцію ідейно-політичних поглядів, які сформувалися під впливом процесів контрольованої деєсталінізації радянського суспільства, рішень XX з'їзду КПРС на прикладі «опозиційної групи» викладачів суспільно-економічних наук Станіславського державного педагогічного інституту – І. Мартиненка, Б. Ляховича, М. Донченка та І. Куриленка.

Політичну кризу тоталітаризму в Союзі Радянських Соціалістичних Республік (СРСР) засвідчили події, які сталися після смерті Й. Сталіна 1953 р. та трансформації механізму правління. Розходження в принципових питаннях між «старою гвардією» і новою українською політичною елітою Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР) проявлялося в демонструванні центром цілковитого послуху та обережному домаганні більших прав в управлінні республікою. Поєднання цих суперечливих тенденцій стало визначати характер і спрямування політичних процесів в УРСР. Значні дискусії на всіх рівнях викликали обговорення міжнародних (відносини з Югославією) та внутрішніх (освоєння цілини) аграрних проблем. Справжній розкол спричинив курс на викриття «культу особи» та розвінчування Й. Сталіна.

У лютому 1956 р. на XX з'їзді Комуністичної партії Радянського Союзу (КПРС) вперше прозвучала безпосередня критика на адресу «вождя народів». У звітній доповіді М. Хрущова питання про «культ особи» ставилося досить абстрактно. 13 лютого 1956 р. Президія Центрального Комітету (ЦК) КПРС, а за нею – пленум ЦК прийняли пропозицію про проведення закритого засідання і виступу на ньому М. Хрущова з доповіддю *«Про культ особи та його наслідки»*. У ній давалася різка критика злочинів Й. Сталіна.

Вітчизняний науковець В. Баран робить аналіз тогочасної політичної системи: «Викриття злочинів сталінщини справило значний вплив на політичні процеси, психологічні настрої в країні, розтопивши лід страху і довголітнього мовчання, розкривши правду про методи соціалістичного будівництва. Розгортання гласності і персоніфікованої критики “культу особи” викликало зростаюче занепокоєння частини політичного керівництва. Стало очевидним, що причина численних “відхилень” і “деформацій” не можна пояснити лише підступною діяльністю кількох «мерзенних ворогів» на зразок М. Єжова, Л. Берії чи В. Абакумова. Критика Ста-

² Даниленко В. Українське суспільство в 1960-1980-х рр. : історичні нариси : колективна монографія / [О. Бажан, П. Бондарчук, Я. Верменич та ін.] ; відп. ред. В. Даниленко; упоряд.: В. Крупина, М. Смольницька ; НАН України, Інститут історії України. Київ : Інститут історії України, 2022. 958 с.

³ Малярчук О. Соціально-економічні процеси в західному регіоні Української РСР (1964–1991) : монографія. Вид. 2-ге, переробл. і доповн. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2023. 552 с.

⁴ Паска Б. Арешти української інтелігенції в 1965 р. на Івано-Франківщині. *Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис Галичина*. 2021. № 34. С. 68–76; Паска Б. Підслухана розмова: стенограма бесіди між двома політв'язнями у київському слідчому ізоляторі КДБ. *Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис Галичина*. 2022. № 35. С. 179–192.

⁵ Марчук В., Максимець Б. Я. Лесів: життєвий шлях дисидента, релігійного діяча, борця за незалежність України. *Український історичний журнал*. 2022. С. 190–205.

ліна неминуче кидала тінь на його найближче оточення, тодішню правлячу верхівку, а в кінцевому підсумку – на систему в цілому»⁶.

У щорічних звітах Станіславського педагогічного інституту збереглася інформація про викладачів, членів КППС, активістів, з якої можна змалювати відповідні політичні портрети. Так, зокрема, професійна кар'єра досвідченого, перспективного викладача І. Г. Мартиненка стрімко вибудовувалася. Спочатку виключно в позитивному руслі, що дало змогу бути обраним на заміщення однієї з найвідповідальніших посад в інституті – завідувача кафедри марксизму-ленінізму, згодом – навпаки. Чимало на сторінках щорічних звітів інституту, протоколів засідання кафедри йдеться про енергійного «молодого викладача» Б. Д. Ляховича, який працював з 1951 р. і «свої зусилля направляв на оволодіння вузівським курсом викладання». Дещо менше інформації про викладача М. Т. Дончика та одна задокументована згадка про «антипартійний і антирадянський виступ викладача члена партії І. М. Куриленка». На тлі штатного розпису викладачів інституту, який нараховував спочатку 50 осіб і невпинно розширювався – на середину 1950-х років сягав уже 80 осіб, можна простежити деякі складові їхньої біографії і наукового зростання «мовою документів». На відміну від більшості колег, котрі ніколи не фігурували в щорічних звітах інституту, хіба лише на рівні протоколів засідання кафедр, про цих яскравих представників тогочасної інтелігенції міста Станіслава йдеться майже в усіх звітах, протоколах і пресі.

Перше невелике повідомлення міститься у «Звіті про роботу Станіславського інституту за 1950–1951 навчальний рік»: «З метою підвищення ідейно-політичного рівня викладання... викладача Мартиненко І. Г. відрядити в інститут підвищення кваліфікації викладачів при Київському державному університеті»⁷.

Наступне – «Звіт про роботу Станіславського інституту за 1952–1953 навчальний рік»: «При перегляді тексту лекцій кандидата історичних наук І. Г. Мартиненка на тему “В. І. Ленін і Й. В. Сталін про ідеологічні основи марксистської партії” викладач вказав на необхідність розкриття в лекції сутності ідеології, на необхідність більш тісного зв'язку теми лекції з постановами ЦК партії з ідеологічних питань і твору Й. В. Сталіна “Економічні проблеми соціалізму в СРСР”»⁸.

Щодо «молодого викладача» Б. Ляховича, то на його адресу відразу спрямовується вістря критики: «Члени кафедри марксизму-ленінізму різко розкритикували лекцію старшого викладача політекономії Ляховича Б. Д. Його лекція на тему: “Капітал і додаткова вартість” будувалася без врахування програми. Тов. Ляхович не висвітлив в лекції вчення Й. В. Сталіна про капіталістичні методи індустріалізації, не розвінчав демагогію правих соціалістів про знищення експлуатації при збереженні капіталістичної власності, не розкрив, як цього вимагалось, загострення класової боротьби між робітниками і капіталістами, допустив ряд неточних формулювань, не вклався у часі. Кафедра зобов'язала тов. Ляхович виправити допущені помилки в його лекції і в майбутньому краще готувитися до кожного заняття»⁹.

У звіті далі йдеться про те, що «кафедри інституту надавали суттєву допомогу молодим викладачам в підвищенні їх методичної майстерності, особливо тим із них, які працюють в інституті перший рік і не встигли набути потрібний досвід. Серед 13 молодих викладачів вказано й прізвище Ляхович»¹⁰.

У 1952 р. І. Г. Мартиненко захистив кандидатську дисертацію на тему: «Боротьба більшовиків України за виконання рішень XIV з'їзду ВКП(б) про індустріалізацію СРСР».

У «Звіті про роботу Станіславського інституту за 1952–1953 навчальний рік» закарбоване й прізвище М. Донченка: «Обговорюючи стенограму лекції старшого викладача методики літератури Донченко М. Т. на тему: “Складові елементи розбору художнього тексту”, кафедра української літератури визнала лекцію хорошою: викладач розкрив тему послідовно і

⁶ Баран В. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.). Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. С. 126–127.

⁷ ДАІФО. Ф. Р–1345. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 4.

⁸ ДАІФО. Ф. Р–1345. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 27.

⁹ Там само. Арк. 28.

¹⁰ Там само. Арк. 44.

переконливо, виявив при цьому достатні знання і з теорії літератури, без чого тема не набула б повноцінного значення... Суттєвим не недостатком лекції, як вказували члени кафедри, являлося наявність у ній окремих неточних визначень і стилістичних недбалих виражень, на які автор не звернув уваги при виправленні своєї стенограми»¹¹.

У звіті зав. кафедри марксизму-ленінізму доцента Ремезовського за 1952–1953 навчальний рік вказано, що «члени кафедри мають значне переизавантаження – канд. іст. наук Мартиненко замість 550 годин – 716»¹². Практикувалося взаємовідвідування занять викладачами кафедри. Завідуючий кафедри був на заняттях у всіх викладачів, а в І. Ющенко і Б. Ляховича по 3–4 рази. Результати взаємовідвідування обговорювалися на кафедрі. «Більше всього кафедра приділяла уваги в наданні допомоги і контролі роботи старшого викладача політекономії Б. Д. Ляховича і старшого викладача діалектичного і історичного матеріалізму І. А. Ющенка... Кафедра зобов'язала Б. Д. Ляховича негайно виправити допущені недоліки, а питання неправильного реагування на критику розглядалося на партбюро інституту»¹³.

Згідно з наказом Міністерства вищої освіти СРСР і Міністерства освіти УРСР в інституті в першому півріччі було розпочато читання курсу лекцій «по рішеннях XIX з'їзду партії» і роботі Й. В. Сталіна «Економічні проблеми соціалізму в СРСР». Для ведення занять затверджено членів кафедри «тов. Ремезовський, Мартиненко, Ордовська, Ляхович»¹⁴.

Усі члени кафедри марксизму-ленінізму виконували відповідальні партійні доручення. Так, «товариші Ремезовський і Мартиненко являлися членами партбюро інституту, товариш Ляхович був заступником керівника агітколективу інституту, товариш Ющенко керував лекторською групою комітету комсомолу. Працівники кафедри виконували доручення обкому і міському КПУ. Товариші Ремезовський, Мартиненко, Ляхович, Ющенко вели заняття у вечірньому університеті марксизму-ленінізму при міській КПУ. Виступали з лекціями у місті і в області. Товариші Мартиненко і Ляхович вели заняття з учасниками обласного семінару секретарів райкомів партії. Працівники кафедри виступали з пропагандистськими статтями у пресі й на радіо»¹⁵.

У «Звіті про роботу Станіславського інституту за 1953–1954 навчальний рік» серед кращих згадані: «На високому ідейно-теоретичному і методичному рівні читалися лекції доцентом Мартиненко І. Г. (кафедра марксизму-ленінізму)..... викладачем Сафроновою Н. А. (кафедра історії середніх віків)»¹⁶.

У «Звіті про роботу Станіславського інституту за 1954–1955 навчальний рік» зазначено: «На належному ідейно-науковому і методичному рівні вели викладання старші викладачі Донченко М. Т., Омельченко В. І., Лисенко О. Т. (кафедра української літератури)»¹⁷. «Найкраще організували самостійну роботу студентів доцент Мартиненко І. Г.»¹⁸.

В архівній справі протоколи засідань кафедри марксизму-ленінізму № 16 від 16 квітня 1955 р. по № 23 від 30 червня 1955 р. за підписом зав. кафедри. доц. Мартиненко. Протокол № 1 від 24 вересня 1955 р. – «зав. кафедри т. Потоцький Г. К.»¹⁹. З цього можна зробити припущення, що доцент І. Мартиненко в силу еволюції своїх ідейних переконань, уже викликав недовіру щодо політичної надійності в адміністрації Станіславського інституту і не був повторно обраний на посаду завідуючого кафедрою марксизму-ленінізму.

Після XX з'їзду КПРС (14–25 лютого) 1956 р. і доповіді М. Хрущова «Про культ особи та його наслідки», яка не була опублікована, закордонні радіостанції її зміст передавали вже наступного дня. Натомість громадянам СРСР була запропонована «полегшена» версія доповіді – постанова ЦК КПРС «Про подолання культу особи та його наслідки».

¹¹ ДАІФО. Ф. Р–1345. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 36.

¹² Там само. Спр. 42. Арк. 5.

¹³ Там само. Арк. 7.

¹⁴ Там само. Арк. 10.

¹⁵ Там само. Арк. 13.

¹⁶ Там само. Спр. 48. Арк. 17.

¹⁷ Там само. Спр. 64. Арк. 13.

¹⁸ Там само. Спр. 64. Арк. 25.

¹⁹ Там само. Спр. 107-а.

21 березня 1956 р. в обкому КПУ була проведена нарада викладачів суспільно-економічних наук вузів міста Станіслава. На нараді були присутні 75 осіб. Керував нарадою секретар обкому КПУ Павло Йова. На обговорення було винесено чотири питання: 1. Про мирне співіснування двох систем. 2. Про можливість відвернення воєн в сучасну епоху. 3. Про форми переходу різних країн до соціалізму. 4. Про шкідливість культу особи. Необхідність скликання наради була викликана тим, що викладачі вузів міста допускали «певні помилки в подачі теоретичних питань, розвинутих і обґрунтованих ЦК на XX з'їзді КПРС». Так, наприклад, «завідуючий кафедрою марксизму-ленінізму педінституту кандидат історичних наук тов. Потоцький в лекції про мирне співіснування двох систем – соціалістичної і капіталістичної, об'єктивну неминучість співіснування виводив не з відкритого В. І. Леніним закону нерівномірності розвитку капіталістичних держав в епоху імперіалізму і перемоги соціалізму в окремій країні, а з фактичної появи країни соціалізму і її перших зовнішньополітичних актів»²⁰.

На нараді було розглянуто деякі теоретичні питання, розроблені XX з'їздом КПРС, які для деякого з викладачів були неясні. «Нарада мала застерегти цих викладачів від можливих невірних трактувань теоретичних питань і виробити єдину думку про методику викладання. На нараді виступило 13 осіб. По поставлених питаннях на нараді багато товаришів висловили цілком вірні думки і пропозиції. Ці виступи свідчили про те, що викладачі вузів ґрунтовно опрацювали матеріали XX з'їзду партії. Проте, окремі учасники наради виступили з антипартійними демагогічними випадами. Так, кандидат історичних наук тов. Мартиненко (педінститут) в своєму виступі посиляючись на Маркса і Леніна намагався піддати сумніву висновки XX з'їзду КПРС про форми переходу різних країн до соціалізму. Засуджуючи культ особи, Мартиненко договорився до того, що ніби період керівництва країною Й. В. Сталіним був найжахливішим періодом нашої Батьківщини (гірше біронівщини, аракчєєвщини і столипінщини). Тов. Мартиненко всупереч вказівкам Міністерства освіти УРСР і обкому КПУ про обов'язковість вивчення із студентами матеріалів XX з'їзду КПРС самочинно перервав читання лекцій в інституті про рішення XX з'їзду КПРС і перейшов до вивчення доповіді тов. Маленкова на XIX з'їзді партії. Про бездіяльність тов. Мартиненка говорить і той факт, що він у свій час написав від імені свого брата лист Генеральному прокурору СРСР з вимогою вжити рішучих заходів до Міністерства оборони СРСР за те, що його брата в мирний час покликали до лав Радянської Армії»²¹.

Доповідна записка з грифом «таємно» подає уривки та висновки щодо окремих виступів: «Тов. Донченко зробив випад проти політики партії по підборі кадрів, стверджуючи, що у нас кадри підбираються по принципу підлабузництва, по тому, як той, або інший працівник уміє догоджати начальству і кричати йому "ура". Він в своєму виступі посилався на деяких працівників ЦК КПУ.

В такому ж дусі прозвучав виступ викладача політекономії педінституту тов. Ляховича. Ба більше, його виступ можна характеризувати як виступ розпerezавшогося дрібно-буржуазного інтелігентика, який недоліки в роботі окремих керівників роздув до недоліків всієї партії. Він дійшов такого абсурду, що почав стверджувати ніби партія переродилась, ніби неправдивість охопила всіх членів партії і що тепер повстало питання про світогляд всієї партії. Ляхович твердив, що підлабузництво і пристосовництво захлинули партію, що ніби за цим принципом живе більшість комуністів. Все вище вказане було потрібне Ляховичу для того, щоб виправдати свої особисті шкурницькі інтереси.

Завідуючий кафедри педінституту, кандидат історичних наук тов. Потоцький у своєму виступі договорився до того, що без культу особи ми б не змогли виконати п'ятирічок і здобути перемогу над фашистськими загарбниками в роки Великої Вітчизняної війни. Потоцький видумав якусь нову філософську категорію «про оцінку» правдивого і намагався обґрунтувати її тим, що ніби за часів поширення в країні культу Сталіна в нашій партії існувала атмосфера брехні та обману.

²⁰ ДАІФО. Ф. П–1. Оп. 1 Спр. 1999. Арк. 70.

²¹ Там само. Арк. 71.

Помилковим був виступ викладача педінституту тов. Сафронової, яка без жодних на те підстав називала наші крамниці в часи приїзду до Станіславської області китайської делегації «потьомкінськими домиками», якими ніби хотіли штучно показати китайським друзям достаток промислових та продовольчих товарів в торговій сітці області.

Викладач історії КППС облпартшколи тов. Поляков, говорячи про критику і самокритику, взяв під сумнів життєву силу положень Статуту КППС і вимагав якихось додаткових «гарантій» для комуністів, які виступали з критикою. Тов. Поляков у своєму виступі недооцінював значення рішень ЦК КППС з питань сільського господарства.

Кілька комуністів (товариші Кривошеєв, Спартак, Патлажан, Крживіцький) у своїх виступах засуджували помилковість висловлювання окремих товаришів, але рішучої відсічі антипартійним і демагогічним заявам на нараді не було дано.

Секретар обкому КП України тов. Йова, який керував нарадою, давши роз'яснення за поставленими перед нарадою теоретичними питаннями, не зміг дати повної і різкої відсічі демагогічним і шкідливим виступам окремих викладачів»²².

Подібна критика виходила за рамки традиційної партійної догматики. Треба було мати громадянську позицію і мужність виступити з критикою – як політичної системи в СРСР, вчення вождів партії, так і окремих високопосадовців.

29 березня 1956 р. ознайомившись з матеріалами наради, секретаріат Станіславського обкому КПУ дійшов висновку, що «виступи деяких викладачів на нараді носили непартійний характер, які вимагали більш рішучого втручання бюро обкому КПУ з тим, щоб викрити і засудити окремі антипартійні і демагогічні виступи. Це питання секретаріат виніс на обговорення бюро»²³.

6 квітня 1956 р. відбулося чергове засідання кафедри марксизму-ленінізму (протокол № 12). Порядок денний: 1. Обговорення відкритих семінарських занять по матеріалах XX з'їзду викладачів тт. Мартиненка І. Г., Кравченко В. Г. Завідувач кафедри т. Потоцький відмітив, що «коли співставити семінар тов. Мартиненка і тов. Кравченко, то переваги будуть на боці першого семінару. На семінарі у тов. Мартиненка активність весь час росла, а на семінарі тов. Кравченко – навпаки». Ухвалили – «семінари показали, що студенти активно вивчають матеріали XX з'їзду. Викладачам ще більше уваги приділити кращому вивченню студентами матеріалів XX з'їзду»²⁴.

13 квітня 1956 р. у газеті *«Прикарпатська правда»* опублікована розлога стаття *«Про недооцінки вивчення матеріалів XX з'їзду КППС. Про серйозні недоліки в організації вивчення матеріалів XX з'їзду КППС у педагогічному інституті»*, яка викликала бурхливий розголос. У першому абзаці вказується на те, що «в центрі уваги у нас зараз – вивчення матеріалів XX з'їзду КППС, – в один голос твердять і директор Станіславського педагогічного інституту т. Гречух, і заступник директора по учбово-науковій частині т. Гуцало, і секретар партійної організації т. Червінкін. Про це ж говорить і завідувач кафедри марксизму-ленінізму т. Потоцький».

Головна увага присвячена «недолікам» у роботі І. Мартиненка. Під вогонь нищівної критики потрапив і кандидат історичних наук Л. Борисюк. «... на тих потоках, де курс лекцій читають кандидати історичних наук Л. С. Борисюк і І. Г. Мартиненко, – тут, на здивування студентів, обмежилися тільки першою темою. А далі, замість того, щоб приступити до вивчення внутрішнього становища СРСР, Директив по шостому п'ятирічному плану та інших тем по XX з'їзду партії, – стали читати зовсім інші лекції, – ті що були у викладачів підготовлені раніше: т. Борисюк – про XVIII з'їзд партії, Велику Вітчизняну війну; т. Мартиненко – про XIX з'їзд партії.

– Ми вирішили і далі читати лекції впереміжку, – говорить т. Мартиненко.

Чому ж? Яка може бути система у вивченні програмного матеріалу, якщо, скажімо, роз'яснюється міжнародне становище – одного періоду, внутрішнє становище – зовсім іншого періоду і т. д.?

²² ДАІФО. Ф. П–1. Оп. 1. Спр. 1999. Арк. 72–73.

²³ Там само. Арк. 73.

²⁴ ДАІФО. Ф. Р–1345. Оп. 1. Спр. 94. Арк. 34–39.

Справа дуже проста. Стару лекцію легше прочитати, ніж підготувати нову.

Та, можливо, т. Мартиненко перебудував свою стару лекцію по XIX з'їзду партії, поновив її, подав матеріал у світлі рішень XX з'їзду КПРС, пов'язав з сьогодишнім днем? Нічого такого не сталося. В лекції, що він читав 7 квітня (продовження теми "XIX з'їзд партії") в основному переказується звітна доповідь на з'їзді, а весь зв'язок із життям зводиться до різних недоречних порівнянь. Викликав здивування і список літератури, що його рекомендував лектор для підготовки до семінарських занять».

Завершується розгромна стаття висновком: «Серйозні недоліки партійної роботи в інституті привели також до того, що бюро обкому партії примушено було цими днями займатися питаннями, зв'язаними з наявністю гнилих, антипартійних настроїв серед деяких викладачів інституту – тт. Мартиненка, Ляховича, Донченка. Виявилось, що ці викладачі, які покликані виховувати молодь в дусі високої комуністичної ідейності, самі не розуміють правильно політики нашої партії, сповзають в болото міщанства і обивательщини.

Партійна організація і дирекція педагогічного інституту повинні посилити роботу з кадрами і на цій основі рішуче підняти рівень наукового і навчального процесу».

20 квітня 1956 р. на засіданні кафедри марксизму-ленінізму (протокол № 13) присутні: тт. Потоцький Г. К. (завідуючий кафедрою, кандидат історичних наук, старший викладач, закінчив Харківський університет 1939 р., українець, член КПРС, працює у вузі 12 років, викладає діалектичний матеріалізм); Ордовська Г. М. (викладач з оплатою по ставці доцента, кандидат історичних наук, закінчила Київський університет, українка, 1922 р. н., член КПРС, стаж роботи у вузі 10 років, викладає основи марксизму-ленінізму); Кравченко В. Т. (викладач з оплатою по ставці доцента, кандидат історичних наук, закінчив аспірантуру при Київському університеті, українець, 1922 р. н., член КПРС, стаж роботи у вузі 3 роки, викладає основи марксизму-ленінізму); Ляхович Б. Д. (викладач з оплатою по ставці доцента, закінчив курси підготовки викладачів суспільних наук при КПУ, українець, 1923 р. н., член КПРС, стаж роботи 5 років, викладає політекономію); викладач Омельченко Т. А.; викладач Кубіцький Т. І. (має усі необхідні ділові і партійно-політичні дані для викладання політичної економії, навантаження 0,5 ставки, дозвіл Міністерства освіти УРСР); Крживицький Б. Т. (асистент, закінчив курси підготовки викладачів суспільних наук при КПУ, українець, 1926 р. н., член КПРС, стаж роботи 3 роки, викладає діалектичний матеріалізм і логіку); викладач Кривошеєв С. О. (старший викладач, закінчив аспірантуру Київського педінституту, українець, 1915 р. н., член КПРС, стаж роботи 3 роки, викладає діалектичний і історичний матеріалізм); Петруня Л. Т. (зав. кабінетом марксизму-ленінізму, закінчила історичний факультет Київського університету, українка, 1931 р. н., член ВЛКСМ, працює перший рік). Без поважних причин відсутній т. Мартиненко І. Т. (доцент, кандидат історичних наук, закінчив Вищу партійну школу при ЦК КПРС в 1944 р., українець, 1914 р. н., член КПРС, стаж роботи у вузі 10 років, викладає основи марксизму-ленінізму)²⁵.

«Порядок денний: 1. Обговорення статті газети "Прикарпатська правда" від 13 квітня 1956 р. "Про недооцінки вивчення матеріалів XX з'їзду КПРС".

Слухали: тов. Потоцький сказав, що критика роботи кафедри і окремих членів кафедри правильна. Ми рішуче засуджуємо недооцінку вивчення матеріалів XX з'їзду КПРС, яка виявилася в недостатній організації справи вивчення матеріалів XX з'їзду. У безвідповідальності деяких викладачів (т. Мартиненка, Борисенка), які вперемішку читали лекції з інших тем, не закінчивши початого курсу лекцій по XX з'їзду КПРС, що не тільки не сприяло мобілізації уваги студентів до вивчення рішень XX з'їзду КПРС, а відтягало їх увагу. Ці товариші, очевидно, виходили не з інтересів справи, а з своїх власних, їм легше було прочитати лекції по старих конспектах замість того, щоб підготувати лекції по матеріалах XX з'їзду КПРС. В цьому виявилася безвідповідальність і порушення елементарних правил методики викладання. Тов. Мартиненко намагається оправдатися заявляючи, що він не зрозумів того, як бути з тим програмовим матеріалом, який не дочитаний. Кафедра тоді не мала ніяких вказівок про це, вони одержали з міністерства лише 14 квітня ц. р., що програмовий матеріал буде дочитуватися паралельно з вивченням матеріалів XX з'їзду КПРС, як це зроблено на III курсах, де читають тт. Кравченко і

²⁵ ДАІФО. Ф. Р-1345. Оп. 1. Спр. 95. Арк. 1-2.

Ордовська. Все це означає, що потрібно підняти відповідальність і дисципліну членів кафедри. Цього б не сталося, якби т. Мартиненко не відірвався від кафедри, не зазнався, а більше радився з членами кафедри, як краще організувати роботу...

Тов. Борисюк відмітив, що згоден з тим, що газета правильно вказала на ті недоліки, які є в викладанні матеріалів ХХ з'їзду КПРС. Але узагальнення, яке робить кореспондент, не відповідає дійсності. Ніякого припинення вивчення матеріалів ХХ з'їзду в групах, де читає т. Борисюк, не було...

На запитання т. Потоцького, як сталося, що допущено відхилення від матеріалів ХХ з'їзду, чи радився т. Борисюк з т. Мартиненком? Тов. Борисюк відповів, що не радився ні з ким, сам допустив помилку»²⁶.

9 травня 1956 р. засідання кафедри марксизму-ленінізму (протокол № 14). Присутні: тт. Потоцький Г. К., Ордовська Г. М., Борисюк Л. С., Кривошеєв С. О., Кубіцький Г. І., Мартиненко І. Г., Омельченко Т. А., Ляхович Б. Д.

На засіданні присутній член комісії ЦК КПУ тов. Тендерес Л. П., перевіряючий хід вивчення матеріалів ХХ з'їзду КПРС.

Порядок денний: 1. Про хід вивчення матеріалів ХХ з'їзду КПРС на IV курсах (інформація).

Слухали: інформації викладачів про хід вивчення матеріалів ХХ з'їзду КПРС, але про тов. Мартиненко ні слова... Особливу активність у виступах проявляв тов. Борисюк²⁷.

7 липня 1956 р. засідання кафедри марксизму-ленінізму (протокол № 18). Присутні: тт. Потоцький Г. К., Борисюк Л. С., Мартиненко І. Г., Ляхович Б. Д., Кубіцький Г. І., Кравченко В. Т. Порядок денний: 1. Про вивчення постанови ЦК КПРС «Про подолання культу особи і його наслідків»²⁸.

Після опублікування постанови ЦК КПРС «Про подолання культу особи і його наслідків» у пресі, в партійних організаціях Станіславської області було широко розгорнуто обговорення цього історичного документа. Повсюдно пройшли наради пропагандистів і агітаторів, відкриті партійні збори, а також збори робітників, колгоспників, інтелігенції; проводилися лекції, доповіді, бесіди серед трудящих. У містах і окремих районах відбулися збори партійного активу, пленуми, а в деяких районах постанова обговорювалася на засіданнях бюро партійних комітетів. Станом на 1 серпня 1956 р. в усіх 1131 первинній парторганізації відбулися відкриті збори, якими охоплено 46 342 особи, 683 зборів робітників і колгоспників, у яких взяло участь 54 640 осіб²⁹.

У «Звіті про роботу Станіславського інституту за 1955–1956 навчальний рік» у розділі «Організація навчального процесу» підданий нищівній критиці кандидат історичних наук, доцент І. Г. Мартиненко, який, «відірвавшись від роботи кафедри марксизму-ленінізму, зарозумівся і перестав працювати над підвищенням своєї наукової і педагогічної кваліфікації, формально, догматично ставився до своїх обов'язків, внаслідок чого лекції і семінарські заняття з курсу основ марксизму-ленінізму проводив у відриві від практики сучасного будівництва комунізму, догматично і абстрактно, без будь-якого зв'язку з життям. Він безвідповідально поставився і до вивчення матеріалів ХХ з'їзду КПРС, став на шлях підміни вивчення історичних рішень ХХ з'їзду партії іншими темами з курсу основ марксизму-ленінізму»³⁰.

У «Звіті Станіславського інституту за 1956–1957 навчальний рік» зазначено, що «в січні 1957 року викладачі кафедри української мови та літератури і російської мови та літератури провели ґрунтовне обстеження стану викладання мови і літератури в школах міста Станіслава та в окремих школах області... Старший викладач Донченко М. Т. (кафедра української мови та літератури) прочитав на засіданнях міської секції вчителів мови і літератури дві лекції: «Вивчення елементів теорії літератури на уроках з літературного читання в V–VII класах» і «методика побудови оглядової лекції з літератури в VIII–X класах»³¹.

²⁶ ДАІФО. Ф. Р–1345. Оп. 1. Спр. 94. Арк. 40–43.

²⁷ Там само. Арк. 44–49.

²⁸ Там само. Арк. 56.

²⁹ ДАІФО. П–1. Оп. 1. Спр. 1999. Арк. 84.

³⁰ ДАІФО. Ф. Р–1345. Оп. 1. Спр. 81. Арк. 16.

³¹ Там само. Спр. 108. Арк. 40.

У розділі «Політико-виховна робота» інституту зафіксовано «ще мали місце серйозні недоліки і упущення. Не всі засоби ідейно-виховного впливу використовувалися повною мірою. Звідси прояви аморальної поведінки окремих студентів та одиничний випадок антипартійної і антирадянського виступу викладача члена партії Куриленка І. М. Кандидат історичних наук, старший викладач російської літератури Куриленко І. М., в письмовій формі зводив наклеп на радянську виборчу систему, за що був виключений із складу членів КПРС. Його антипартійний і антирадянський виступ був категорично засуджений громадськістю інституту»³².

У «Звіті кафедри марксизму-ленінізму за 1956–1957 навчальний рік» вказано, що кафедра укомплектована відповідно до штатного розпису і складається з 8 штатних одиниць. Завідувач кафедри – кандидат історичних наук Потоцький Г. К., вибраний за конкурсом 1955 р. Викладачів – 5 з оплатою за ставкою доцента: Ордовська Г. М. – канд. історичних наук; Борисюк Л. С. – канд. історичних наук; Кравченко В. Г. – канд. історичних наук; Ляхович Б. Д. і Бабашкіна К. А. Асистентів – 2: Крживицький Б. Г. і Бондаренко В. П. У кабінеті кафедри працюють: зав. кабінетом Петруня Л. Т., лаборант Стасюк М. І.»³³. Доцента, кандидата історичних наук І. Г. Мартиненка немає.

Одному з авторів статті – професору О. Малярчуку, доводилося під час роботи з архівними документами в ДАІФО в попередні роки зустрічати прізвище Мартиненка як учителя в одній зі шкіл міста Станіслава. Можливо, це й була інформація про колишнього зав. кафедри марксизму-ленінізму Станіславського педагогічного інституту.

Таким чином, на кризу політичної еліти в не завуальованій формі вказують резонансні події весни 1956 р. в обласному центрі однієї із західноукраїнських областей – місті Станіславі (з 9 листопада 1962 р. – Івано-Франківську). Якщо за сталінських часів таких сміливців судили б за «вихваляння життя і законів капіталістичних країн», «контрреволюційні випадки щодо вождя народів», «висловлювання наклепницьких вигадок про радянську дійсність», інші прояви «антирадянської агітації і пропаганди», що передбачали покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 4 до 10 років з обмеженням у правах на 3–5 років (отримання тавра «ворога народу»), то в нових політичних реаліях усе носило суто «профілактичний характер». Даний процес пояснювався ліберальними зрушеннями, які намітилися на верху владної піраміди в СРСР.

Подальшого дослідження потребує вивчення політичних настроїв різних суспільних верств громадян СРСР, які проявлялися у невдоволенні діями влади, тобто пасивних і активних форм спротиву тоталітарному режиму на рівні окремо взятих областей, міст, підприємств, установ.

EXPOSURE OF THE «OPPOSITION GROUP» AT THE STANISLAV STATE PEDAGOGICAL INSTITUTE

Oleh MALIARCHUK

*Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas,
Department of Social Sciences, Interpreting and Translation,
15, Karpatska St., 76019, Ivano-Frankivsk, Ukraine,
e-mail: oleg.malyarchuk@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3019-9028
Researcher ID: AHA-8220-2022
Scopus ID: 58713150300*

Andrii BOIDA

*Vasyl' Stefanyk Precarpathian National University,
Department of History of Ukraine and Methods of Teaching History,
57, Shevchenko St., 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine
e-mail: boida29serpnia@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7062-1978*

³² ДАІФО. Ф. Р–1345. Оп. 1. Спр. 108. Арк. 53–54.

³³ Там само. Спр. 119. Арк. 2.

Summary

The article highlights the activities of the «opposition group», which was formed under the influence of the processes of controlled de-Stalinisation of the Soviet political system, decisions of the XX Congress of the CPSU among teachers of social and economic sciences (departments of Marxism-Leninism, Ukrainian language and literature, Russian language and literature) of the Stanislav Pedagogical Institute, who openly criticised not only Stalinism, but also certain flaws of the totalitarian regime. It is proved that in the political sphere of the USSR, the crisis affected both the ruling elite of the party and the government, and was reflected in the struggle for the redistribution of power and internal conflicts at the level of Soviet scholars in the region. On the example of individual teachers of the state higher educational institution I. Martynenko, B. Liakhovych, M. Donchenko and I. Kurylenko, the transformation of ideological views and, accordingly, their official and scientific careers is traced. It is proved that the higher educational institutions of the Ukrainian SSR were transformed into institutions for ideological service of the needs of the Soviet political system.

Key words: totalitarian regime, repression, controlled de-Stalinisation, XX Congress of the CPSU, Ukrainian SSR, Stanislav Pedagogical Institute.

REFERENCES

- Derzhavnyi arkhiv Ivano-Frankivskoi oblasti (DAIFO) [State Archive of Ivano-Frankivsk Region] (in Ukrainian).
- Baran, V. (2003). *Ukraina: novitnia istoriia (1945–1991 rr.)* [Ukraine: Contemporary History (1945–1991)]. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, 670 p. (in Ukrainian).
- Boida, A. (2024). Postat Vasylia Poraika u svidchenniakh Mykoly Mezhuieva (za materialamy slidchoi spravy) [The Figure of Vasyl Poraiko in the Testimony of Mykola Mezhuiev (Based on the Materials of the Investigation Case)]. *Siveryanskyi litopys*, no. 5, pp. 121–134 (in Ukrainian).
- Boida, A. (2024). Uchast Vasylia Poraika ta brativ Hoivkykh v roboti sektsii Ukrainskoho Studentskoho Soiuzu v m. Sniatyn (1911–1921) [The Participation of Vasyl Poraiko and the Hoiv Brothers in the Activities of the Ukrainian Student Union Section in the City of Sniatyn (1911–1921)]. *Halychyna: Naukovyi i kulturno-prosvitnii kraieznavchyi chasopys*, no. 37, pp. 140–149 (in Ukrainian).
- Danylenko, V. (Ed.). (2022). *Ukrainske suspilstvo v 1960–1980-kh rr.: istorychni narysy* [Ukrainian Society in the 1960s–1980s: Historical Essays]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. 958 p. (in Ukrainian).
- Maliarchuk, O. (2008). *Totalitaryzm proty zakhidnoukrainskoho sela* [Totalitarianism Against the Western Ukrainian Village]. Ivano-Frankivsk: Misto NV, 228 p. (in Ukrainian).
- Maliarchuk, O. (2023). *Sotsialno-ekonomichni protsesy v zakhidnomu rehioni URSR (1964–1991): monohrafiia* [Socio-Economic Processes in the Western Region of the Ukrainian SSR (1964–1991): Monograph]. 2nd ed., revised and expanded. Ivano-Frankivsk: Symfonia forte, 552 p. (in Ukrainian).
- Maliarchuk, O., & Kogut, O. (2020). Origins of the People's Movement of Ukraine – Ivano-Frankivsk Regional Culture and Scientific Society «Rukh». *East European Historical Bulletin*, iss. 17, pp. 197–211. Drohobych: Helvetica (in English).
- Maliarchuk, O., & Kogut, O. (2021). Cooperation of Non-Governmental Organizations with Local Self-Government Bodies and State Authorities 1988–2021 (on the Example of the Western Region of Ukraine). *East European Historical Bulletin*, iss. 21, pp. 198–207. Drohobych: Helvetica (in English).
- Marchuk, V., & Maksymets, B. (2022). Ya. Lesiv: zhyttievyy shliakh dysydenta, reliiinoho diiacha, bortsia za nezalezhnist Ukrainy [Ya. Lesiv: The Life Path of a Dissident, Religious Figure, and Fighter for Ukraine's Independence]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, pp. 190–205 (in Ukrainian).
- Paska, B. (2021). Areshty ukrainskoi inteligentsii v 1965 r. na Ivano-Frankivshchyni [Arrests of the Ukrainian Intelligentsia in 1965 in the Ivano-Frankivsk Region]. *Halychyna: Naukovyi i kulturno-prosvitnii kraieznavchyi chasopys*, no. 34, pp. 68–76 (in Ukrainian).
- Paska, B. (2022). Pidslukhana rozmova: stenohrafa besidy mizh dvoma politviazniamy u kyivskomu slidchomu izolatori KDB [An Overheard Conversation: Transcript of a Talk Between Two Political Prisoners in the Kyiv KGB Detention Center]. *Halychyna: Naukovyi i kulturno-prosvitnii kraieznavchyi chasopys*, no. 35, pp. 179–192 (in Ukrainian).
- Pro nedootsinky vyvchennia materialiv XX zizdu KPRS. Pro seriozni nedoliky v orhanizatsii vyvchennia materialiv XX zizdu KPRS u pedahohichnomu instyuti [On the Underestimation of Studying the Materials of the 20th CPSU Congress. On Serious Shortcomings in the Organization of Study at the Pedagogical Institute]. (1956). *Prykarpatska pravda*, April 13 (in Ukrainian).